

АКТУАЛЬНІСТЬ ЦІННІСНОГО АСПЕКТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ФІЛОСОФСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ

Артемчук М.Д.

Київський університет туризму, економіки і права

У статті розглянуто проблему прав людини в її філософському аспекті. Філософський вектор осмислення проблеми прав людини потребує постановки та розв'язання цілої низки теоретико-методологічних завдань. Застосування парадигмального підходу до оцінки класичних, посткласичних та неокласичних (постмодерністських) концепцій прав людини, з'ясування з використанням компаративістського методу соціальних механізмів імплантації в сучасну соціально-політичну тканину кодифікації сучасних правових норм. З соціальної точки зору права людини розглядаються як специфічний соціальний феноменом, детермінований суспільною сутністю індивіда, особливостями його соціальних ролей та, відповідно, домінуючими традиційними та іноваційними інтересами. В філософсько-антропологічному ракурсі права людини аналізуються на підставі ствердження тези про природно-родову сутність хомо сапієнс, його невід'ємні атрибутивні властивості загальнолюдського характеру.

Ключові слова: права людини, антропологічний поворот, ноосфера, концепт, парадигма, соціальний феномен.

Постановка проблеми. Проблематику прав людини характеризує її комплексний характер як складної системи соціальних (в т.ч. економічних), політично-правових, духовно-культурних та освітніх механізмів, що покликані забезпечувати природно-необхідні, та соціальні потреби індивіда. В минулому ця проблема досліджувалась переважно в юридичному сенсі, представлялася як окремий аспект теорії права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З точки зору трансформації уявлень про права людини в сучасному філософському дискурсі проблематика прав людини розглядається з урахуванням динамічної природи філософської концептуалізації поняття прав людини в контексті історичних, соціальних та культурних змін. Права людини в соціо-культурному сенсі є концентрованим виразником основних соціальних цінностей та самі по собі, як феномен є соціальною цінністю так як інституційно оформлює ціннісний аспект суспільного існування. Права людини акумулюють в собі всі основні індивідуальні та соціальні цінності (Г. Ломанн, Ш. Госсепат), концептуально оформлюють та уніфікують їх (Е. Тунгендт). Однак зі зміною суспільства як такого, змінюється й саме поняття людини, гостро актуалізується проблема сприйняття прав та свобод іншого, відбувається процес переорієнтації суспільних цінностей, таких як свобода та справедливість (Ю. Габермас, Л. Ситніченко [9, с. 45]), відбувається процес виникнення нових цінностей, таких як, наприклад, інформація, та формування прав на них (Д. Белл, В. Лях [6, 3]).

Описані особливості особливо актуальні в умовах вибіркового характеру здійснення прав та свобод людини в залежності від суспільних та політичних обставин, на прикладі конфлікту на сході України, а також динаміка формування нових прав в процесі оформлення та суспільної реакції на соціальні аномалії, такі, наприклад, як боротьба за права ЛГБТ-спільнот, та впровадження гендерних прав.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Увага в філософському дослідженні питання прав людини була явно недостатньою. В чому полягає особливість саме філософської інтерпретації цього феномена? Філософський сенс проблематики прав людини зумовлює використання в дослідницькому дискурсі таких категорій як можливість, буття, право як позитивне буття свободи, потреба, проблема, суперечність, парадигма.

В соціальному плані йдеться про те, що права людини є специфічним соціальним феноменом, де-

термінованим суспільною сутністю індивіда, особливостями його соціальних ролей та, відповідно, домінуючими традиційними та іноваційними інтересами (проблема статусних та ситуативних соціальних функцій громадянина – концепція Белла)

В філософсько-антропологічному ракурсі права людини аналізуються на підставі ствердження тези про природно-родову сутність хомо сапієнс, його невід'ємні атрибутивні властивості загальнолюдського характеру.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження та актуалізація проблеми прав людини саме як філософської проблеми, що розглядається як соціально-ціннісний аспект.

Виклад основного матеріалу. Сучасне філософське уявлення про права людини невідривно пов'язано з проблематикою втрати ідентичності внаслідок певних факторів зовнішнього впливу на внутрішній світ людини. Однією з тем постмодернізму є якісно новий підхід до цінностей, переоцінку ролі ключових категорій, за допомогою яких ми звикли сприймати і описувати реальність. Ф. Ніцше пов'язав перегляд ставлення до панівних універсальностей, цінностей та ідеалів з неминучістю проходження через стан нігілізму, викликаного розгубленістю від втрати базових опор, що повідомляли сенс людському існуванню, втрати ідентичності [7, с. 34]. Значну увагу проблематиці втрати людської ідентичності приділяла також Г. Арендт, яка пов'язувала даний концепт з процесом формування феномену маси, та входження людини до неї та як наслідок – втрата людиною її базових прав, цінностей та уявлень про соціальні норми. Людина маси в дослідженнях Г. Арендт – індивід, що втратив власну ідентичність, ізольований в суспільстві, що не знає, хто він і навіть що живе [1]. Значний внесок в дослідження питання зміни уявлень про цінності, норми та права внаслідок кризи ідентичності вніс Е. Еріксон, який розширював концепцію самої ідентичності, а також її уявлень про цінності та права, як «картини світу», що розділяється однією ідентичністю з іншими [13]. Інший погляд на дану проблематику представлений у творчості Е. Фрома, що акцентує трактування кризи ідентичності на усвідомленні особистісної тотожності до проявів «Я» в системі соціальних відносин [12]. Своєрідний футуристичний погляд на втрату ідентичності, прав, нівелювання таких цінностей як сім'я, життя, права людини, описують відомі письменники-антиутопісти – О. Хакслі, Р. Бредбері та Д. Оурелл, які іронічно та жорстко висвітлюють в своїх творах проблематику втрати ідентичності.

Подальший аналіз філософської проблематики прав людини невідривно пов'язаний з трансцендентальними аспектами людської особистості, що дає фундамент для погляду на права людини з точки зору сфери духовного сенсу. Такий аспект проблематики особистості було викладено в кількох книгах В. Франкла, найвідомішою з яких є, мабуть, «Людина в пошуках сенсу», в якій вчений висвітлює унікальність сенсу для кожної людини, однак наріжним каменем є концепт теорії стосовно загального пошуку єдиного сенсу життя та усвідомлення загальної волі та свободи [11, с. 63]. Іншим суттєвим поглядом на дане питання виступає творчість Ж.-П. Сартра, який хоч і підкреслює, що людина від народження є вільною, однак розвиває теорію, що перед обличчям світу людина відчуває самотність, яке стає умовою не тільки страждання, але й засобом, що вказує йому місце в світі, що наділяє його позицією, правами та обов'язками [8, с. 319]. Схожі погляди на місце особистості у взаємодії з зовнішнім світом можна побачити у Ю. Габермаса в концепції життєсвіту, що опирається на введене філософом поняття «комунікативної дії». Габермас розглядає раціоналізацію життєсвіту, що передбачає, зокрема, зростання раціональної комунікації у життєсвіті. Він вважає, що чим раціональнішим стає життєсвіт, тим більша вірогідність того, що взаємодія буде регулюватися раціонально вмотивованим взаєморозумінням, а сам життєсвіт складається з культури, суспільства й особистості.

Концепт гармонійної взаємодії людини та суспільства логічно продовжує теорія «життєвого світу» Е. Гуссерля, що була представлена в його роботі «Картезіанські роздуми», та в роботі «Криза наук як вираження радикального життєвої кризи європейського людства» [5, с. 601]. Філософ розкриває трансцендентальний сенс світу в залежності від нашого особистого виховання та розвитку, або від нашої приналежності до тієї чи іншої нації, тому чи іншому культурному колу. Життєвий світ виступає в якості сфери того, що відомо всім, що є областю впевненості людини, яка прийнята в якості безумовно значущих і практично апробованих підстав. Ключовою концепцією в даному питанні також виступає поняття ноосфери, або антропосфери [2], що було висунуто Е. Леруа, та П. де Шарденом. В основі теорії ноосфери лежать уявлення Плотіна (205-270) про еманації Єдиного (першосутності, що ототожнюється з Благом) в Розум і світову Душу, з подальшою трансформацією останніх знову в Єдине. Леруа і Шарден формуючи теорію ноосфери ґрунтувалися на лекціях з геохімії, які в 1922-1923 роках читав у Сорбонні Володимир Іванович Вернадський.

Відтак можна казати про декілька просторів існування людини, що тотожно відображають й питання людських прав. Зокрема відомий дослідник П. Бурдье у працях «Начала» [3, с. 210] та «Соціологія політики» [4, с. 39] розмежовував фізичний та соціальний простір існування людини, акцентуючи увагу на введеному дослідником понятті «соціального капіталу» – одного з різновидів капіталу, що визначають статус людини в соціальному просторі. Дане поняття є наріжним каменем в дослідженні прав людини в рамках соціальних взаємовідносин всередині суспільних груп, та між ними. В рамках концепту «соціального капіталу» також працювали дослідники М. Шифф, Р. Берт та Ф. Фукуяма. Останній вбачає основу соціального капіталу – в культурі співробітництва [15, с. 52]. Соціальні зміни, що набуває суспільство, перетворюючись в постіндустріальне, досліджує Д. Белл характеризуючи його як суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень,

організації системи освіти і підвищення якості життя; [14, с. 102]. Дослідник плідно досліджує нову соціальну структуру, виділяючи різні типи ролей, а саме – ситуативні та статусні ролі, прив'язуючи їх до горизонтальної та вертикальної стратифікації суспільства. Варто відзначити значну роль досліджень Е. Тоффлера і Х. Тоффлера, що описуючи особливості постіндустріального суспільства – ґрунтувалися на знанні як на основному ресурсі виробництва, а відтак надавали особливого змісту таким новим правам людини як право на інформацію, знання, навчання тощо. Уваги також заслуговує концепція креативного класу американських дослідників Р. Інглхарта, Р. Флориди та П. Друкера, що так само виходять зі знання як наріжного каменя стратифікації в постіндустріальному суспільстві.

Погляд на права людини як на частину легітимізації державного устрою, та результату міжнародної взаємодії надають сучасні німецькі філософи О. Гьофе, Е. Тугендгат, Г. Ломанн та Ш. Госсепат. Наприклад О. Гьоффе у своїй праці пропонує через інтеркультурний діалог, і, що важливо, взаємну легітимізацію інституту прав людини – взаємне визнання прав людини як суспільної цінності сучасних держав [16, с. 44].

Філософська антропологія ставить питання про сутність людини, що є «людським в людині», що робить людину саме людиною? Інтуїтивне розуміння, що таке людина, здійснюється двома шляхами. По-перше, як самоідентифікація, тобто усвідомлення людиною самої себе через самосвідомість. По-друге, ідентифікація іншого як людини та спілкування з ним. Антропологічний поворот – один із феноменів сучасної філософської думки, що виражається в прагненні звернутися до проблеми людини у всій її різноманітності. Проблема прав людини є важливою складовою частиною антропологічного повороту – одного з основних трендів культури сучасного соціуму.

Оскільки саме людина виступає в якості так званого соціального капіталу всіх сучасних рухів спрямованих на вдосконалення суспільного ладу, на принципах розумного людиноцентризму, згідно з яким саме людина є вищою цінністю соціально орієнтованої держави, що декларує гарантування базових людських потреб, інтересів та запитів – свободи, рівноправ'я, справедливості тощо, є осередком її діяльності.

Проблема прав людини в її філософському аспекті це питання життєвої орієнтації індивіда, моделювання ним власної поведінки на підставі добровільно обраної системи цінностей, додержання яких сприятиме розвитку як самої особистості так і суспільства в цілому.

В гносеологічному аспекті вона полягає у з'ясуванні сутності цього явища, встановленні проблематичності у взаємній абсолютності та історичній відносності його компонентів, можливості застосування критеріїв істинності до конкретних правових чеснот (справедливості свободи і т.д.) Філософський вектор осмислення проблеми прав людини потребує постановки та розв'язання цілої низки теоретико-методологічних завдань. Зокрема застосування парадигмального підходу до оцінки класичних, посткласичних та некласичних (постмодерністських) концепцій прав людини, з'ясування з використанням компаративістського методу соціальних механізмів імплантації в сучасну соціально-політичну тканину кодифікації сучасних правових норм (аномалії як неонорми).

Соціальні та політичні зміни розглядаються у теорії інформаційного суспільства як наслідок «мікроелектронної революції». Перспектива розвитку прав людини пов'язується з розповсюдженням інформацій-

ної техніки. Дж. Мартін як і його колега Е. Тоффлер відводять головну роль у цьому телекомунікаційній «кабельній мережі», яка забезпечує двосторонній зв'язок громадян з урядом, дозволить враховувати їх думку при розробці політичних рішень [10, с. 132]. Роботи в галузі «штучного інтелекту» розглядаються як можливість інформаційного трактування самої людини. Концепція інформаційного суспільства викликає критику з боку гуманістично орієнтованих філософів та науковців, які додержуються думки про негативні наслідки комп'ютеризації суспільства.

Висновки і пропозиції. Філософське осмислення проблематики прав людини та генези даного поняття від ейдоса права до розуміння його як ядра сучасної ідеї універсального права та справедливості крізь призму суспільних цінностей виявляє права людини як концентрованого виразника основних соціальних цінностей, що сам по собі є цінністю, так як інституційно оформлює цінносний аспект існування суспільства.

У статті розглянуто концепт прав людини в його системному аспекті, як складного каркасу соціальних (в т.ч. економічних), політично-правових, духовно-культурних та освітніх процесів, що покликані забезпечувати природно-необхідні, та соціальні потреби індивіда. В минулому в центрі досліджень стояв юридичний аспект даної проблематики.

З початком XXI століття для Європейського континенту настав, окрім всього іншого, момент процесу формування нової європейської ідентичності країн і народів, які рішуче долають попередні підходи і виміри доби «холодної» війни. Україна, як й інші держави пострадянського простору, з набуттям незалежності долучилася тією чи тією мірою до нових процесів. Віднині успішне приєднання до європейської спільноти залежить від внутрішнього демократичного розвитку, досягнення нової якості суспільства та незворотності демократичних перетворень у всіх царинах суспільного буття.

Список літератури:

1. Арндт Х. «Истоки тоталитаризма» (The Origins of Totalitarianism, 1951, рус. пер. – М., 1995); Раздел 12.3.
2. Бердяев Н. А. Философия вільного духу: [Збірник]. – М., 1994.
3. Бурдьє, П. Начала. Choses dites / П. Б. Бурдьє; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М., 1994.
4. Бурдьє, П. Социология политики / П. Бурдьє. – М., 1993.
5. Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философии. Философия как строгая наука. – М., 2000.
6. Лях В. В. Зміна соціокультурних цінностей період переходу до інформаційного суспільства. Мультиверсум. Філософський альманах. – 2014. – Вип. 1. – С. 3-23.
7. Ницше Ф. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей. – М.: REFL-book, 1994.
8. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм. В кн.: Сутінки богів. – М.: «Политиздат», 1989.
9. Ситніченко Л. А. Трансформація ціннісних орієнтирів: свобода і справедливість? Мультиверсум. Філософський альманах. – 2014. – Вип. 1.
10. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Революционное богатство. – М.: АСТ Москва; Профиздат, 2008.
11. Франкл В. Основы логотерапии, Психотерапия и религия. – СПб, 2000.
12. Фромм Э. Революция надежды. СПб.: Ювента, 1999.
13. Эрикссон Э. Юность и кризис. М.: Прогресс, 1996.
14. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society // The Public Interest. – 1967. – № 7.
15. Fukuyama F. Social capital and the global economy / F. Fukuyama // Foreign Affairs. – 1995. – № 74. – P. 52-58.
16. Hoeffe O. Vernunft und Recht. Bausteine zu einem interkulturellen Rechtsdiskurs. Suhrkamp, 1998.

Артемчук Н.Д.

Киевский университет туризма, экономики и права

АКТУАЛЬНОСТЬ ЦЕННОСТНОГО АСПЕКТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА КАК ФИЛОСОФСКОЙ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В статье рассмотрена проблема прав человека в его философском аспекте. Философский вектор осмысления проблемы прав человека требует постановки и решения целого ряда теоретико-методологических задач. Применение парадигмального подхода к оценке классических, постклассических и неоклассических (постмодернистских) концепций прав человека, выяснения с использованием компаративистского метода социальных механизмов имплантации в современную социально-политическую ткань кодификации современных правовых норм. С социальной точки зрения права человека рассматриваются как специфический социальный феномен, детерминированный общественной сущностью индивида, особенностями его социальных ролей и, соответственно, доминирующими традиционными и инновационными интересами. В философско-антропологическом ракурсе права человека анализируются на основании утверждения тезиса о природно-родовую сущности homo sapiens, его неотъемлемых атрибутивных свойствах общечеловеческого характера.

Ключевые слова: права человека, антропологический поворот, ноосфера, концепт, парадигма, социальный феномен.

Artemchuk N.D.

Kyiv University of Tourism, Economics and Law

THE RELEVANCE OF THE VALUABLE ASPECTS OF HUMAN RIGHTS AS A PHILOSOPHICAL PROBLEM

Summary

The article describes the problem of human rights in its philosophical aspect. Philosophical vector of reflection the problem of human rights requires formulation and solution of a number of theoretical and methodological problems. Application paradigmatic approach to the assessment of classical, neo-classical and post-classical (postmodern) human rights concepts, clarify with the use of comparative method, the social mechanisms of implantation in the modern social and political fabric of the codification of modern law. From a social point of view of human rights as a specific social phenomenon, determined the public nature of the individual, especially the social roles and therefore is dominated by traditional and innovative interests. In philosophical and anthropological perspective, human rights are analyzed on the basis of the approval of the thesis of the natural and patrimonial nature of Homo sapiens, their inalienable attribute properties of universal nature.

Keywords: human rights, anthropological turn, the noosphere, the concept, the paradigm, a social phenomenon.

УДК 141.32:778.5(450)

ВИХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ В КІНОМИСТЕЦТВІ: ЕКЗИСТЕНЦІАЛИ ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ. ЧАСТИНА I

Бурий А.Р.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Проаналізовано рецепції щодо примату екзистенції перед есенцією у творчих доробках Бернардо Бертолуччі та П'єра Паоло Пазоліні й доведено, що термін «фрейдомарксизм» не надто придатний для охоплення спектру філософського контексту фільмів цих режисерів. Акцентовано, що образи кінотворів Бернардо Бертолуччі, Інмара Бергмана, Террі Гілліама констатують «нерозумність» новітньої людської дійсності й дають змогу окреслити вихідні екзистенціали нашого існування – турботи, тривоги, страху, смерті, нудьги тощо – у співвіднесенні з ідеями представників різних напрямів екзистенціалізму. Вивчено інтерпретацію поняття «Ніщо» у фільмах Романа Полянські, герої якого перед Ніщо втрачають власну ідентичність (водночас Ніщо відкриває перед людиною знання про екзистенційну перспективу). Простежено, як Стенлі Кубрік у своїй творчості переводить морально-екзистенційну проблематику у гносеологічний вимір.

Ключові слова: екзистенціалізм, кіномистецтво, тривога, страх, смерть, Ніщо.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Картина буття й місця людини в ньому – надзвичайно ємнісне поняття, а тому для дослідження співвідношення філософії екзистенціалізму та кіномистецтва, які постають двома формами самосвідомості культури, необхідні передовсім між-дисциплінарні, системні методи дослідження. Одним із можливих шляхів є теоретико-інформаційний підхід до феномена культури, суть якого полягає у поданні культури як певної складної інформаційної системи, де носіями семантичної, прагматичної, естетичної інформації є особливим чином організовані та структуровані матеріальні об'єкти: твори мистецтва (в тому числі кіно), наукові праці (в тому числі філософський комплекс осягнення світу), релігійні знаки та символи та ін. Сприймання явищ філософії та мистецтва призводить до перебудови і наповнення інформаційного тезауруса особистості, його збагачення новими сенсами, цінностями, емоціями. Оскільки у мистецтві різнобічно й комплексно відображаються уявлення людини про світ, який сприймається нею крізь призму притаманного їй світогляду, то мистецтво як підсистема культури і водночас форма її самосвідомості обіймає в культурі ключове становище і видається нам **найефективнішим чинником діагностування духовного стану суспільства.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема кінематографічної рецепції екзистенціалі-

зму поставала у фокусі численних філософських та мистецтвознавчих досліджень. Пропонована стаття є продовженням нашого дослідження, започаткованого нашими статтями «Ідеї екзистенціалізму у фільмі Бернардо Бертолуччі «Перед революцією»», «Деякі філософські аспекти семіотики святості П'єра Паоло Пазоліні» й (особливо) «Екзистенціали людського існування у творчості Б. Бертолуччі (На матеріалі фільму «Останнє танго в Парижі»)», опублікованих упродовж 2007–2012 рр. у фахових наукових виданнях України, а також у журналі «Молодий вчений» («Онтологічна проблематика та її антропологічні виміри: на перетині екзистенціалізму та кіномистецтва», 2014).

Доречно відзначити, що, досліджуючи ідеї екзистенціалізму в кіномистецтві, ми натрапляємо на серйозну проблему. З точки зору традиційного описового мистецтвознавства, є певний комплекс умов існування кінофільму як художнього твору. Це передовсім умови-мінімум, які визначають його фізичне буття: матеріальність (предметна втіленість), комунікативність (функціонування кінотвору як своєрідного передавача інформації) і «зробленість» (тобто штучність, рукотворність – результат діяльності людини). Однак неважко визначити й умови-максимум, котрі визначають естетичну реальність твору: знаковість (заміщення даним предметом іншого), упорядкованість (підпорядкування смисло-